

E. GRINAVECKIENĖ

KAI KURIOS GERVĖČIŲ TARMĖS VEIKSMAŽODŽIO YPATYBĖS

Gervėčių (BTSR, Gařdino sr., Ąstravo raj.) izoliuotos lietuvių kalbos tarmės (ji vartojama aplink Gervėčių miestelį esančiuose 12 lietuviškų kaimų – Gaigaliuose, Galčiūnuose, Gėliūnuose, Giriose, Kerplėšinoje, Knystušėse, Miciūnuose, Miltiėjose, Mockosė, Pėtrikuose, Pelegrindojė, Rimdžiūnuose) Ąprašo ar išsamesnių apibendrinamų tyrinėjimų iki šiol beveik neturime, nors šio krašto lietuvių kalba tiriama nuo XIX a. pabaigos. Šių apylinkių tarminės medžiagos rinkimas ypač suaktyvintas tarybinės santvarkos metais. Be pluošto šių vietų tekstų¹, pastaruoju metu taip pat paskelbta Ąia vartojamų frazeologizmų ir semantinių dialektizmų², aprašyta fonologinė tos tarmės sistema³, tyrinėjami kai kurie leksinės ir semantinės to krašto lietuvių kalbos ir slavų kalbų įtakos aspektai⁴. Nemaža šios tarmės kalbinės medžiagos yra akademiniame „Lietuvių kalbos žodyne“ ir jo kartotekoje⁵, „Lietuvių kalbos atlaso“ kartotekoje ir fonotekoje⁶, akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“⁷, J. Paulausko studijoje „Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje“⁸, Z. Zinkevičiaus knygoje „Lietuvių dialektologija“⁹ ir kt.

Patraukia į save dėmesį šios tarmės veiksmažodžio sistema, kai kurie jo kaitybės, darybos, reikšmės ir kt. ypatumai, jo lyčių archaiškos liekanos ir perdirbiniai. Šiame straipsnyje ir mėginama viena kita tokia veiksmažodžio ypatybė nušviesti.

¹ Э. Вольтер, Литовская хрестоматия, вып. 2, СПб, 1904, p. 396–402; P. Arumaa, Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen, Dorpat, 1930, p. 7–18; Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija), Vilnius, 1970, p. 394–395.

² Leksikos tyrinėjimai, Vilnius, 1972 (A. Vidugirio ir J. Lipskienės straipsniai).

³ Т. М. Судник, К характеристике фонологических систем литовско-славянского Пограничья (канд. диссертация), Москва, 1970.

⁴ Л. Г. Невская, О лексическом и семантическом взаимодействии литовского и славянских языков (на материале географической апеллятивной терминологии), – Советское славяноведение, Москва, 1972, № 1, p. 90–104.

⁵ Lietuvių kalbos žodynas, I–VIII, Vilnius, 1941–1970; jo kartoteka, saugoma Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

⁶ Lietuvių kalbos atlaso kartoteka ir fonoteka, saugoma Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute.

⁷ Lietuvių kalbos gramatika, I, Vilnius, 1965; II, Vilnius, 1971.

⁸ J. Paulauskas, Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje literatūrinėje lietuvių kalboje, – Literatūra ir kalba, III, Vilnius, 1958, p. 303–453.

⁹ Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966.

1. Be čia vartojamų visų balsinių veiksmažodžio kamienų (*klēga*¹⁰ 'kalba', *lāidzia* 'leidžia', *giŗdz* 'girdi', *dāro*), tarmėje pasitaiko ir vieno kito veiksmažodžio kontaminuota priebalsinio kamieno vienaskaitos I-ojo asmens galūnė, pvz.: *būmū* (jo -m- greičiausiai atsiradęs pagal *es-mi+u* analogiją¹¹) 'būnu', *demū* 'dedu', *dūomu* 'duodu', *dziūmu* 'džiūstu', *eimū* 'einu', *ėmu* 'valgau, ėdu', *giemu* 'giedu, dainuoju', *miegmu* 'miegu', *sviemu* 'sviedžiu'. Šios naujadarinės formos pagrindu čia padaryta ir vartojama visa esamojo laiko paradigma, pvz.: *demī* 'dedi', *dēma* 'deda', *dēmam* 'dedame', *dēmat* 'dedate', *dūoma* 'duoda', *dziūma* 'džiūsta', *eīma* 'eina', *ēma* 'ėda, valgo', *giema* 'gieda, dainuoja', *miēgma* 'miega', *sviema* 'sviedžia'. Ypač dažnai kontaminuotos lytys pasitaiko su priešdėliais, pvz.: *pādema* 'padedą', *padūoma* 'paduoda', *izdziūma* 'išdžiūsta', *āteima* 'ateina', *āteima būlo* 'ateidavo', *išeima* 'išeina', *nūveima* 'nueina', *uñeima* 'įeina', *suvēma* 'suėda, suvalgo', *pagiema* 'pagieda, padainuoja', *pērgiema* 'pergieda, perdainuoja', *nēmiegma* 'nemiega', *pasviema* 'pasviedžia'. Tačiau ne visiems šiems veiksmažodžiams tos formos esamajame laike yra vienintelės. Kai kurie jų greta turi ir grynai balsines formas, pvz.: *prābūva* 'prabūna', *nēmiega* 'nemiega'. Pastarosios tarmėje įsigali. Čia yra išlikusi ir grynai atematinė esamojo laiko daugiskaitos I-ojo asmens forma *amē* 'eime' (šalia gretiminio jos varianto *amēte* 'eime'), perėjusi į liepiamosios nuosakos sistemą. Pasitaikančios iš esamojo laiko formų padarytos veiksmažodžio *būti* leidžiamosios nuosakos formos yra be priebalsinio kamieno požymių ir savo daryba gana įvairios, pvz.: *tēsta būna*, *tebūv*, *tebū*, *tebūi*¹² 'tegul būna'.

Ar visi čia vartojamieji veiksmažodžiai su priebalsinio kamieno reliktais savo kilme yra buvę priebalsinio asmenavimo, turimais duomenimis sunku pasakyti. Gal daugiausia abejonių kelia *dziūmu*, *dziūmi*, *dziūma* (*izdziūma*)... formos. Literatūroje niekur nėra nurodyta, kad ši šaknis būtų priklausiusi priebalsinio asmenavimo tipui. Dėl to manoma, kad ji greičiausiai yra atsiradusi pagal kitų tokių reliktinių formų analogiją. Visai analoginių priebalsinio kamieno reliktinių veiksmažodžių formų mūsų užfiksuota ir gretimoje Lazūnų tarmėje, pvz.: *išdema* 'išdeda', *pādema* 'padedą', *ūždema* 'uždeda', *dūomu* 'duodu', *undūoma* 'įduoda', *pardūomu* 'parduodu', *aīma* 'eina', *uñeima* 'įeina', *išeima* 'išeina', *aīmam* 'einame', *ēma* 'valgo, ėda', *prēma* 'prieda, privalgo', *neēma* 'neėda, nevalgo', *suvēma* 'suėda, suvalgo', *giemu* 'giedu', *giema* 'gieda', *sviema* 'sviedžia', *pasviema* 'pasviedžia'. Tačiau, kaip pavyzdžiai rodo, čia nevartojamos nei *dziūmu*, *dziūma* (*izdziūma*), nei *būma*, *būmū* formos.

2. Dėmesio vertos ir tarmės sangražinių veiksmažodžių formos. Sangražiniai veiksmažodžiai galūnėje dažniausiai turi sangražos dalelytės trumpinį -s, pvz.: *kalbēcis* 'kalbėtis', *juōkiatės*, *suksiuōs*, *prausiēs*, *ēmeīs* 'atsiradai', *stojīs* 'stokis', *stotūsbi* 'atsistotų', *sēstūsbi* 'atsisėstų', *gultūsbi* 'atsigultų'¹³. Tačiau čia palyginti

¹⁰ Tarminiai pavyzdžiai straipsnyje pateikiami įprastiniais lk. (=literatūrinės kalbos) rašmenimis, visais atvejais stengiantis atspindėti ir jų tarimą. Dėl tos priežasties čia dar vartojamas *l*, nes po sukietėjusio *l* tarmės -i (< *-ēn, *ēn), *y*, *in*, *ē* yra suužpakalėje. Be to, balsiai *i*, *y*, *ē* taip pat yra suužpakalėje ir po priebalsių *s*, *š*, *ž*, *r*, *v*, *c*.

¹¹ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 346.

¹² Mūsų duomenimis, forma *tebūi* 'tegul būna', *būi* 'būk' Gervėčių tarmėje yra tikras faktas, o ne nesusipratimas, kaip teigia Z. Zinkevičius (Lietuvių dialektologija, p. 372).

¹³ Sangražos dalelytės buvimas tarp galūnės ir -bi rodo, kad -bi čia yra ne kas kitas, kaip postpozicinė dalelytė. Be to, ji čia pridėta naujai, jau po sangražos dalelytės priaugimo prie veiksmažodžio galūnės.

plačiai vartojama ir sveika dalelytė *-si*. Visų pirma ji išlikusi esamojo ir būtojo laiko (rečiau tariamosios nuosakos) III-iojo asmens galūnėje, pvz.: *dārosi*, *dzýrbasi* 'vyksta', *dūmaliojasi* 'dūmuojasi', *gaminasi* 'rengiasi', *juðkiasi*, *kēliasi* 'kyla', *kēpasi*, *klāusiasi* 'klausia', *pjāunasi*, *praūsiasi*, *rūkaliojasi* 'rūksta', *sāgasi* 'segasi', *sēdāvinasi* 'sėdasi', *sūkasi* || *sukasi*, *sūpasi*, *stukēnasi* 'beldžiasi', *vējasi*, *vēlkasi*, *vy-niojasi* 'raitosi'; *dzýrbosi* 'darėsi, vyko', *gulðesi* 'gulėsi', *klāūsėsi*, *kumeliāvos*, *meļdēsi*, *radosi*, *sēdosi*; *juoktīši*. Jai išlikti sveikai iš dalies galėjo padėti analogiškos baltarusių kalbos sangražinių veiksmažodžių formos. Bet ir čia greta sveikų tų formų rečiau pasitaiko formos su sangražos trumpiniu *-s*, pvz.: *kēlias*, *klāūsos*, *daīros*, *rāgis* 'matosi', *sūpas*, *sūkės* 'sukosi'.

Priešdėliniuose veiksmažodžiuose sangražos dalelytė, kaip ir literatūrinėje kalboje, yra paprastai tarp priešdėlio ir šaknies, pvz.: *asīgeidē* (< *ažsigeidē*) 'užsigeidė', *unsībēdīau* 'įstrigau'. Tačiau formos su neiginiu, žyminčios nuolatinę veiksmo atlikėjo ypatybę ar turinčios beasmenę reikšmę, vartojamos su dviem sangražos dalelytėmis. Viena jų yra galūnėje, antroji – tarp neiginio ir šaknies, pvz.: *neskūndziojasi* 'nekanda, nesikandžioja (apie šunį)', *neslañkosi* 'nelinksta' (apie lazda), *nesnōris* 'nesinori', *nesragēcis* (šalia pasakoma ir *nesragēcīe*) 'nesimatyti'. Tai, galimas daiktas, rodo tam tikrą sangražos dalelytės, esančios tarp neiginio ir šaknies, morfologinės reikšmės blukimą, atsiradusį greičiausiai dėl inkorporuojamosios įtakos baltarusių kalbos, kurioje sangražiniai veiksmažodžiai, būdami nesuaugę su neiginiu, taip pat ir visi kiti priešdėliniai veiksmažodžiai sangražos dalelytę visada turi tik gale, pvz.: *падымаліся*, *наварылася*, *не заяснелася*, *не сядзелася*.

Tarmėje pasitaiko sangražinių formų, turinčių savaiminę reikšmę, pvz.: *dzýrbasi* 'vyksta', *kēliasi* 'kyla' (apie saulę, vėją), *dūmaliojasi* 'dūmuoja', *rūkaliojasi* 'rūksta'. Lk. panašiais atvejais savaiminė reikšmė paprastai nusakoma nesangražinėmis formomis¹⁴, tačiau akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ nurodoma pavyzdžių (ypač iš rytinių Lietuvos tarmių), kai savaiminis veiksmas gali būti reiškiamas ir sangražine forma¹⁵. Lk. vartosenai gramatika labiau teikia nesangražines formas, bet pateisina ir sangražines (K. Būga jas laikė atsiradusias dėl slavų kalbų įtakos¹⁶). Gervėčių tarmės sangražinės savaiminės reikšmės veiksmažodžių formos nėra visai įprastos. Jei, sutikdami su gramatika, jas ir būtume linkę laikyti lietuviškomis, tačiau negalėtume atsakyti nuomonės, kad prie jų atsiradimo čia bus aiškiai prisidėjusi ir baltarusių kalbos analogiškos reikšmės veiksmažodžių įtaka. Baltarusių kalbos įtaka greičiausiai aiškintina ir viena kita atskirų veiksmažodžių sangražinių formų reikšmė, pvz.: *asipīkcino* 'supyko' (apie raganą, plg. baltarusių *заклапацілася*), *asīverķiau* 'pravirkau', *prazbūdo* 'pabudo', *kūndziojasi* 'kanda' (apie šunį, plg. baltarusių *куцаецца*), *lañkosi* 'linksta' (plg. baltarusių *гнецца*), *kēpasi* 'dilgina' (apie dilgėles, plg. baltarusių *нячэцца*).

Priešdėlinių veiksmažodžių sangražos dalelytė *-si-* tarmėje visada dėsningai išlieka sveika, jei priešdėlis baigiasi priebalsiu, pvz.: *acisākē* (< *at+si+sakē*) 'atsiliepė', *apsīvertē* 'pavirto', *acikēlē* 'pasikėlė, atsikėlė', *unsīspýrē* 'įsispyrė', *asīsvīēdē* 'užsimetė', *apsīsgē* 'apsisegė', *asipīkcino* 'supyko', *asīverķiau* 'pravirkau', *un-*

¹⁴ Lietuvių kalbos gramatika, II, p. 207.

¹⁵ Ten pat, p. 208.

¹⁶ K. Būga, Rinktiniai raštai, II, Vilnius, 1959, p. 113.

sitaĩsė 'įsirengė', *asibaĩdė* 'pasibaidė', *asiláidė* 'nusileido', *asigėidė* 'užsigėidė', *neisi-móko* 'neišsimoko', *aciskaláudo* 'atsiskalauja', *unsimaĩšis* 'įsimaišęs'.

Jei veiksmazodžio priešdėlis baigiasi balsiu, įvyksta sangražos dalelytės sinkopė (ji fonetiškai sutrumpėja į -s-), pvz.: *nesùzbarėm* 'nesusibarėme', *pazdaĩrė* 'prižiūrėjo, globojo', *suseĩko* 'susitiko', *prĩzdė* 'prisidėjo', *nùstĩsė* 'nusitempė', *pa-stvėrė* 'pasičiupo', *pazbijójom* 'pabijojome', *nùzdaužė* 'nususuko', *nuzguĩdo* 'nusi-gando', *nesláĩdzia* 'nesileidžia', *nusmaĩnius* 'pasikeitusi, iš veido išėjusi'. Tais at-vejais, kai priešdėlis baigiasi balsiu, o veiksmazodžio šaknis prasideda s, š, ž prie-balsiu, sangražos dalelytės sinkopės gali neįvykti, bet lygiagrečiai (naujai) gali ir įvykti (tuomet susidaro priebalsių geminatos), pvz.: *prisĩsvėĩkina* 'užsveikina', *nusĩspýrė*, *nusĩsagė* 'nusišėgė', *rasĩžójo* 'išsižiojo'; *tessĩũ* 'tesisiuva', *težžũr* 'tesižiũ-ri', *tessėdz* 'tesisėdi', *tėssuk* 'tesisuka'; *pasĩsũkc* || *passũkc*, *susĩsũkus* || *sussũkus*, *nusĩsãgdai* || *nussãgdai* 'nusisėk', *pasĩsodzýnk* || *passodzýnk*, *prisĩžũrėjau* || *prižžũ-rėjau*.

Kai kurių sangražinių veiksmazodžių būtojo laiko III-iojo asmens lytys tarmė-je yra kirčiuojamos dvejopai: šaknyje ir galūnėje, pvz.: *davėš* || *dãvėš* 'blaškėsi, mėtėsi, puolė', *dėjõs* || *dėjos* 'buvo, darėsi', *ėmėš* || *ẽmės* 'prasidėjo, atsirado', *ra-dõs* || *rãdos* 'pasidarė, atsirado', *rinkõs* || *riĩkos* 'rinkosi', *sėdõs* || *sėdos* 'atsisėdo', *stojõs* || *stójos* 'atsistojo', *sviedėš* || *sviedės* 'nusimetė, puolė', *vijõs* || *vijos* 'vijosi'.

Dvejopą — šakninį ir galūninį — kirtį čia turi ir kai kurių šio laiko veiksma-žodžių daugiskaitos I-ojo ir II-ojo asmens lytys, pvz.: *davėmėš* || *dãvėmės* 'plušo-me, dirbome', *davėtėš* || *dãvėtės* 'plušote, dirbote', *kratėmėš* || *krãtėmės* 'važiavome kratomi', *kratėtėš* || *krãtėtės* 'važiavote kratomi', *sėdomėš* || *sėdomės* 'atsisėdo-me', *sėdotėš* || *sėdotės* 'atsisėdote', *stojomėš* || *stójomės* 'atsistojome', *stojotėš* || *stó-jotės* 'atsistojote'.

Panašaus kirčiavimo atvejų daug kur dar pasitaiko rytinėse Lietuvos tarmėse ir kai kuriuose senuosiuose (M. Daukšos) raštuose. Šių formų kirčiavimas galū-nėje rodo čia išlaikytą senąją tų veiksmazodžių galūninį kirčiavimą¹⁷. Tačiau Ger-vėčių tarmėje dvejopas šių formų kirčiavimas dar labai glaudžiai susijęs ir su skir-tinga jų reikšme, kuri, be abejo, yra naujesnė. Formos su kirčiu šaknyje čia papras-tai daugiau vartojamos nusakyti neizoliuotam būtajam laikui, žyminčiam veiksmą, vykstantį kalbamuoju momentu, o formos su kirčiu galūnėje čia jau nusako izo-liuotą veiksmą, vykusį praeityje gerokai prieš kalbamąjį momentą, pvz.: *Anà tai stójos tai sėdos, tai tẽkė kitõn pirkiõn* ir *Anà sėdõs ir nuvažãvo*; *Jũ vaikã scipraĩ stojõs an kójų*; *Iš uĩksto rýto meĩgos riĩkos vuogãuc*; *Ãnos smageĩ ėmės linũ ráuc* ir *Iš kur jau tĩ ta gražumã ėmės*; *Karvė buvo prapũolus, ale radõs*.

Tačiau visų kitų veiksmazodžių (jų dauguma) sangražinės šio laiko III-iojo asmens formos kirčiuojamos tik šaknyje, pvz.: *brũkės* 'spraudėsi', *gýrdės* 'girdėsi', *sãgės* 'segėsi', *šėrės* 'šėrėsi', *vėžės* 'vežėsi'. Greičiausiai dėl pastarųjų įtakos ir dve-jopai kirčiuojamų veiksmazodžių reikšmės čia jau ne visada aiškiai diferencijuo-jamos.

Tik galūnėje kirčiuojamos sangražinės dviskiemenių (i)a, i kam. veiksmažodžių liepiamosios nuosakos formos be -k, pvz.: *barĩes*¹⁸ 'barkis', *imĩes* 'imkis',

¹⁷ Lietuvių kalbos gramatika, II, p. 301.

¹⁸ Galūnės -ies priegaidė šioje tarmėje, sprendžiant iš ausies, aiškiai girdima tvirtapradė, t. y. prieštarauja Z. Zinkevičiaus (Lietuvių dialektologija, p. 372) apibendrintam tvirtinimui.

mušies 'muškis', *nešies* 'neškis', *vedzies* 'veskis', *dedzies* || *dedzis* 'dėkis', *vežies* || *vežis*¹⁹ 'vežkis', *kelies* || *kelis* 'kelkis', *sėdzies* || *sėdzis* 'sėskis', *gulis* 'gulkis', *klojis* 'klokis', *stojis* 'stokis', *laidzmės* 'leiskimės', *sėdzmės* || *sėdžmetės*²⁰ 'sėskimės', *prausmės* 'prauskimės', *gulmės* || *gulmetės* 'gulkimės', *dedztės* 'dėkitės', *muštės* 'muškitės', *stotės* 'stokitės', *sėdztės* 'sėskitės'. Sangražinės o kam. liepiamosios nuosakos veiksmazodžių formos, kaip ir paprastosios, kirčiuojamos šaknyje, pvz.: *mókais* 'mokykis', *mókaitės* 'mokykitės', *dārais* 'darykis', *dāraitės* 'darykimės', *dāraitės* 'darykitės'.

3. Įdomūs savo forma, funkcijomis, iš dalies ir kilme Gervėčių tarmėje vartojami veiksmazodžių priešdėliai.

Priešdėlis *an-* (tarmiškai *un-*, prieš lūpinius *p, b > um-*, sangr. *unsi- ~ ansi-*) lk. atliepia *į-*, pvz.: *umbrazdėj* 'įbrazdėjo, įvirto', *undėta* 'įdėta', *undúoj* 'įduok', *uñeina* 'įeina', *ungruvo* 'įkrito', *unlāiscie* 'įleisti', *uñkasė* 'įkasė', *untėjo* 'įlejo, įpylė', *unspiers* 'įspirs, paspirs', *unšāucie* 'įšauti, pašauti', *untaisė* 'įtaisė, įrengė', *uñtepė* 'įtepė'; *unsibediau* 'įsibedžiau', *unsimašis* 'įsimašęs', *unsiriņko* 'apsirengė', *unsispyrė* 'įsispyrė', *unsitaisė* 'įsirengė, pasirengė'.

Priešdėlis *an-* čia, kaip ir Lazūnų tarmėje (: *ungruvo* 'įkrito', *undúoc* 'įduoti', *uñeima* 'įeina'), visada vartojamas be galinio *-t* ir greta visai neturi savo varianto *in-*, pasitaikančio kartais lygiagrečiai su *unt-* kai kuriose rytų aukštaičių tarmėse²¹. Kaip tik dėl šios priežasties linkę manyti, kad čia, taip pat ir Lazūnuose, jis nėra priešdėlių *in-* ir *unt-* mišimo rezultatas, o greičiausiai senas savarankiškas priešdėlis *an-*, analogiškas (tiek savo forma, tiek ir reikšme) prūsų *an*²² ir latvių *ie*²³ (pastarasis, mūsų nuomone, galėtų būti kilęs iš **en*, plg. lat. *piekts*, prūsų *penckts*, lietuvių *peñktas*).

Priešdėlis *ap-* (*apsi-*) lk. atliepia tą patį *ap-* (*apsi-*), pvz.: *apsūkie* 'apsukti', *apsvaidzycie* 'apmėtyti', *apárdēm* 'aparėmė', *apdēcie* 'apdėti'; *apsidžiaugė* 'apsidžiaugė'. Pasitaiko pavyzdžių, kai priešdėlis *ap-* čia pavartojamas ir *nu-* reikšme, pvz.: *Vaikaī aptraūks* (= nudraskys) *óbuolius*; *Džiēdas čystaī aprāškē pūpu* (= Senelis švariai, visai nuraškė pupą); *Norēj plūksnelās aprāucie* (= Norėjo plunksnelės nurauti). Ši priešdėlio *ap-* reikšmė lietuvių kalbai nebūdinga. Tai greičiausiai morfologinis vertinys iš baltarusių kalbos (plg. jų *абадраць, абарваць*).

¹⁹ Dvejopos gretiminės formos taip pat patvirtina mūsų teiginį, kad galūnės *-ies* priegaidė tvirtapradė, nes tik tvirtapradžiai galūniniai dvibalsiai trumpėdami galėjo suvienabalsėti, ir tuo būdu iš *-ies* greta galėjo atsirasti naujesnė *-is*. Dar plg. rytų aukštaičių *daris* < **darys*, *važiās* < **važiūs*. Turint tai galvoje, be pagrindo lieka Z. Zinkevičiaus spėjimas (Lietuvių dialektologija, p. 372), jog Lazūnų *stojis* galūnė greičiausiai yra priderinta prie *stokis*.

²⁰ Liepiamosios nuosakos daugiskaitos I-ojo asmens forma *sėdžmetės*... greičiausiai yra kontaminacinė, padaryta prie nesangražinės šio asmens formos papildomai pridėjus sangražinę daugiskaitos II-ojo asmens galūnę. Toks šios formos sudūrimas iš dalies aiškinamas kontaminacine jos reikšme: ji vartojama tik tais atvejais, kai galvoje turimi be savęs dar keli kiti asmenys, plg. J. O t r e b s k i, Wschodniolitewskie narzesze twereckie, I, Kraków, 1934, p. 385; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 373.

²¹ Plg. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 416.

²² Žr. J. Endzelīns, Senprūšu valoda, Rīgā, 1943, p. 94, 141. Greta *an-* prūsų kalboje esantys *en-* ir *un-* priešdėliai savo daryba laikytini *an-* variantais: *un-* greičiausiai vėlesnis < **an*, o *en-* galėtų santykiauti su *an-* kaip žodžio pradžios *e* su *a*.

²³ Žr. J. Endzelīns, Darbu izlase, I, Rīgā, 1971, p. 562–567.

Greta priešdėlio *ap-*, atliepiančio lk. *ap-*, tarmėje kartais sutinkamas ir iš priešdėlio *api-* sinkopės keliu atsiradęs *ap-*, kuris asimiliuodamasis išvirto į *a-*. Jis pasitaiko tik lietuvių kalbai svetima *nu-* reikšme, pvz.: *Abyrė (api + byrėjo) mēdzia-gų lakštaĩ* (=Nubyrėjo medžių lapai), plg. baltarusių *ацапаліся*.

Priešdėlis *at-* (*aci-*) lk. atliepia *at-* (*atsi-*), pvz.: *atājo* 'atėjo', *ateido* 'ateina', *acimįsiu* 'atsiminsiu'. Pasitaiko nemaža pavyzdžių, kai *at-* pavartojamas lietuvių kalbai svetima *nu-* ar *par-* reikšme, pvz.: *Kūmà atpjóu* (=nupiovė) *jam kāklo*; *Norėj jam atkiřsc gálvu* (=Norėjo jam nukirsti galvą); *Atkapój* (=nukapojo) *jám sparnūs*; *Atkinkýk* (=nukinkyk) *árklius*; *Ānas atāj* (=parėjo) *namō*. *Atvažāvo* (=parvažiavo) *veřkdamas*. Greta šio priešdėlio čia sutinkamas ir sinkopės keliu iš *ati-* atsiradęs priešdėlis *at-*, kuris asimiliuodamasis išvirto *a-*, pvz.: *Raikia aduodžyc* (<*ati+duodyti* 'ištekinti') *dūkteris*; *Ādavė* (<*ati+davė*) *jų atgál*.

Priešdėlis *až-* (*asi-*) dėsningai vartojamas vietoj lk. *už-* (*užsi-*) paprastai veiksmo pabaigai žymėti, pvz.: *Vilkaĩ vienu aždūsino* (=užsmaugė), *kitu – ažeidė* (=sužeidė); *Bernūkas aždžýrė* (=užrietė) *kójas*; *Ānas ažvertė* (=užvertė) *gálvu*; *Gaidžýs ažgiedój* (=užgiedojo); *Žýsis aždārė* (=uždarė) *tvárkon* (=tvartan); *Kad ažvýščiak* (=pamatyčiau, užvysčiau), *aždaũščiak* (=užmuščiau); *Kiřvi asisviedė* (=užsimetė) *až* (=už) *pecių*; *Ānas asikrutė* (=užsidirbo) *pinigų*. Šis priešdėlis kartais vartojamas ir kai kurių kitų priešdėlių reikšmėmis, pvz. *Ašpjóu* (=papiovė) *tų meitėli*; *Asibaĩdė* (=pasibaĩdė) *arklýs*; *Asiláidė* (=nusileido) *sáulė*; *Ānas asijuokė* (=susijuokė, prasijuokė); *Asiĩmdo rýtas* 'švinta'; *Tau vandenėlis akelàs až-riñkdo* (=semia). Pastarosios priešdėlio *až-*(*ažsi-*) reikšmės greičiausiai skolininės.

J. Endzelyno nuomone, priešdėlis *až-* senesnis už *už-* ir yra tiesioginis latvių tarmių *az-* ir slavų *za-* atitikmuo²⁴. Kadangi jis vartojamas ne tik rytinėse Lietuvos tarmėse, bet ir senuosiuose (net ir vakariečio B. Vilento) raštuose, galimas daiktas, jis sietinas su prūsų *assa* || *esse*²⁵.

Gretiminių priešdėlio *až-* (*asi-*) formų nekonstatuota, nors šalia prielinksnio *až* kartais pasitaiko ir *ažu*, pvz.: *až* (=už) *jos*; *až* (=už) *dzienōs*; *až kūmu* (=už kūmą); *ažu cāro* (=prie caro).

Šalia šio priešdėlio čia vartojamas ir priešdėlis *už-*, tarmėje visais atvejais išvirtęs į *uš-*. Pasitaiko dar, kad jis vartojamas savo senąja krypties reikšme 'ant ko'²⁶, nors rečiau būdingas jam ir reikšmės sutapimas su *až-*, pvz.: *Meškà ušlĩndo* (=užlipo) *um pēcio*; *Ānas ušlipė um mēdziagos*; *Ušřicink tų kėlmu un manĩ*; *Dziēdas ir ušvertė kėlmu um meškōs*; *Ušóko gaidėlis un lazdōs*; *Ušvýdo gatĩ galvōs kūmu* (=mirtį); *Mergaitė ušvýdo ūgni*.

Priešdėlis *uš-* yra tiesioginis latvių *uz-* ir lietuvių *už-* atitikmuo. Suduslėjęs jo variantas čia apibendrintas visose pozicijose greičiausiai priešdėlio *iš-* < *iž-* (plg. latvių *iz-*, slavų *uz-*) pavyzdžiu. Tik taip, mūsų nuomone, aiškintinas priešdėlio *uš-* atsiradimas ir kitose rytų aukštaičių tarmėse.

Priešdėlis *da-* (*daz-* ~ *dasi-*) tarmėje palyginti dažnas, pvz.: *dazdūmojo* 'susi-galvojo', *davčšć* 'privežti', *nedagėris* 'neprisigėręs iki soties', *dačdė*.

Priešdėlis *iš-* (*isi-* ~ *išsi-*) vartojamas kaip ir lk., pvz.: *Išeido žmuō iš megė-*

²⁴ J. Endzelins, Darbu izlase, I, p. 321–323.

²⁵ Plg. ten pat, p. 324.

²⁶ Plg. dar P. Arumaa, Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend, p. 54.

lio 'Išaina žmogus iš miškelio'; *Geraī išródiau* (=atrodžiau) *jáunas*; *Mamá išnešė iš klėcies sūri*; *Isiprausė baltaī*; *Isirituodavo* (=išsirisdavo, išvirsdavo) iš *kélmo ugnėlė*; *Klaūsosi isižóji*.

Priešdėlis *nu-* (*nus-* || *nuz-* || *nusi-*) vartojamas kaip ir lk., pvz.: *Nūdaushta* (=numušta) *bérzas*; *Numiršaū* (=pamiršau) *kalbu*; *Nūrėškė* (=nuraškė) *óbuoli*; *Nūgrūna* (=nukrinta) *výžai nō kóju*; *Nenustódo* (=nenustoja) *lýcie*; *Nuspiřksim pamažū kárvi*; *Ūpė nūzdaužė* (=nususuko) *un Gervėcių*; *Labai nusmānis* (=nusi-mainės, išėjęs iš veido), *rýt gal jau miřs*. *Ānas nuzguńdo* (=nusigando) *ir mirė*; *Nusisėgdai* || *nussėgdai* (=nusivilk) *sāvu adiėždu* (=drabužius).

Priešdėlis *pa-* (*pas-* || *paz-* || *pasi-*) vartojamas kaip ir lk., pvz.: *Palūkėk manį*; *Pasiuntėk vaiku*; *Palapsėjo sparnėliais*; *Vienu dziėnu paturėj* (=palaikė) *ir àt-vežė atgaliōn*; *Ateikit rytėlių parytuoc* (=pabūti kartu rytais); *Unduō paplāudė* (=paplovė) *krańtu*; *Raikia pasmókyc*; *Pazbijójau aic*; *Pasisodžýnk* || *passodžýnk póru obeláitių*. Kartais priešdėlis *pa-* pavartojamas ir *su-* bei kitomis reikšmėmis, pvz.: *Piemenėliai laukúosa pašals* (=sušals); *Parińko* (=surinko) *bernuks ir iš-vežė*; *Paláužė* (=sulaužė) *ratūs*; *Anà gerà: vaikų pazdaire* (=prižiūrėjo, globojo, augino); *Ānas negāli pamiřcie* (=numirti). Pastarosios priešdėlio *pa-* reikšmės greičiausia skolintinės.

Priešdėliu *pa-* tarmėje yra reiškiamas visiškas veiksmo (dažniausiai kartotinio) užbaigimas praeityje (ar galimas toks jo užsibaigimas ateityje). Tuo atveju šis priešdėlis čia, kaip ir daugelyje kitų pietrytinio lietuvių kalbos pakraščio tarmių²⁷, baltarusių kalbos pavyzdžiu²⁸ pridedamas ir prie kitų priešdėlinių veiksmažodžių arba yra net du kartus pakartojamas, pvz.: *Ānys jau visi panumiri* (=išmirė); *Žūsysis paisdvės tōn tvárkon* 'Žąsysis viena po kitos išdvės tame tvarte'; *Para-sėjo* (<*pa+raz+si+ėjo* 'išsivaikščiojo') *kas kur*; *Pasuvėj* (=susirinko) *visi ik vie-nám*; *Paparińko* (=surinko, išrinko) *iš mūsų kiėmo* (=kaimo) *visūs bėrnus*; *Papa-dūriau* (=pasidūriau iš kelių kartų, keliose vietose) *kóju*; *Papanuvėj* (=išsiskirstė, išsivaikščiojo) *vienas až kito*.

Tarmės veiksmažodžiams būdingas ir slaviškas priešdėlis *pad-* (plg. baltarusių *nad-*), atliepiantis lk. *pri-*, *ap-*, pvz.: *Ānas pādnešė vaiku jóp* 'Jis prinešė vaiką prie jos'; *Ānas mań padvildzinėja* 'Jis mane apvilia'.

Tarmėje vartojamas ir veiksmažodžių priešdėlis *par-* (*pars-* || *parz-* ~ *parsi-*), atliepiantis lk. *par-* (*parsi-*), pvz.: *Kárvi pardúociak* 'Karvę parduočiau'; *Kas jų parsvėš* 'Kas ją parsivėš'.

Veiksmažodžių priešdėlis *per-* (*pers-* ~ *persi-*) tarmėje, kaip ir lk., visada kirčiuotas, pvz.: *Atvažuodė pėrverzdžinėc žmonių un savōs viėros* 'Atvažinėdavo pėrversti žmonių į savo tikėjimą'; *Iš žmonių pėrvertė karveliūs*; *Sumiřko* (=sušlapo) *undeniń ir pėršalo*; *Pėrvyto* (=paseno) *ānas, jau ne tókis gražūs*; *Pėrsmainė gyven-tuvė* 'Pasikeitė gyvenimas'.

Veiksmažodžių priešdėlis *pie-* tarmėje retas. Lk. atliepia *ap-*, pvz.: *Ānys pie-rińko* (=aprengė) *jų baltaī*.

²⁷ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 424.

²⁸ Plg. baltarusių *папастраляем, папакрываю*. Daugiau pavyzdžių žr. Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы, Марфалогія, Мінск, 1957, p. 152–153.

Šis pats priešdėlinis veiksmazodis sutinkamas ir Lazūnų tarmėje²⁹. Savo kilme jis, be abejo, sietinas su prielinksniu *pie-* ir polinksniu *-pi* (< **pie*) ir yra tiesioginis latvių *pie-* atitikmuo. J. Endzelyno nuomone, lietuvių *pie(-)* šalia polinksnio *-pi* galėjo savarankiškai atsirasti ir be pašalinės (latvių kalbos) įtakos³⁰.

Priešdėlis *pra-* (*pras-* || *praz-* ~ *prasi-*) čia dažniausiai vartojamas kaip lk., pvz.: *Visa pragaišo*; *Pradžiūvo kėlias*; *Ānas unksei prazbūdo*. Greta jų pasitaiko vienas kitas pavyzdys, kur priešdėlis *pra-* pavartojamas lietuvių kalbai nebūdinga, greičiausiai skolintine, reikšme, pvz.: *Avurkūs* (= agurkus) *pradzygindzinėjam* (=sudaiginame, plg. baltarusių *нрапартаем*) *pirkiōj*; *Prazgavaū* (=atsibudau, plg. baltarusių *прачынуся*) *rytī*.

Priešdėlis *pri-* (*pris-* || *priz-* || *prisi-*) vartojamas dažniausiai kaip ir lk., pvz.: *Nuzgundaū, nēt plaukū priāgo* (=priaugo) *pilnā kepūrē*; *Priklegēm* (=prikalbėjo-me) *visa kō*. *Prieidaū arciaū – mēdzias āuga* 'Prieinu arčiau – miškas auga'; *Ānas prikruitē* (=pridirbo) *ciek ir ciek*; *Nērā mán kōp prizglāuscie* 'Nėra man prie ko prisiglausti'; *Pripirkdzinēj mažutāitių vištāitių* 'Pripirko mažučių vištaičių'. Pasitaiko, kad šis priešdėlis čia plačiai vartojamas ir kitų priešdėlių reikšmėmis, pvz.: *Aš pripažinaū po vėido* 'Aš atpažinau iš veido'; *Prisisvėikina* (=pasisveikina) *su visais*; *Nóriu, kad prilāukciak* (=sulaukčiau) *sūnaūs*; *Prigerdzinēja vaiku* (=geria į vaiko sveikatą); *Dūkterys prirangtos* (=išpuoštos, aprengtos) *grāžai*; *Ar prisižūrėjai* || *prizižūrėjai, kókis ānas* 'Ar išžiūrėjai, koks jis'; *Ānas gudrūs: primāno* (=išmano); *Prirāšē* (=parašē) *ānas jam kōrtu* (=laišką). Pastarosios priešdėlio *pri-* reikšmės greičiausiai skolintinės.

Tarmės veiksmazodžiams būdingas ir slaviškas priešdėlis *raz-* (*rasi-* < *raz* + *si-*), vartojamas lk. *pa-*, *iš-* ir kt. priešdėlių reikšmėmis, pvz.: *Būvo sapcyniōlika lavākū* (=valakų), *ir visūs raspīrko* (=išpirko); *Āudeklu rāstīšiam* (=ištiesiame, patiesiame) *un žolēs*; *Kācinas rāzvertē* (=pavertē) *vīralu*; *Rastūsē* (=ištāsē) *duncým*; *Pie jų* (=apie ją) *visāp rasakinēj* (=pasakojo); *Tu geraū rasidař* (=apsidairyk, apsižiūrėk).

Priešdėlis *su-* (*sus-* || *suz-* || *susi-*) vartojamas kaip lk., pvz.: *Jų sūmušē*; *Kų sūgriebē, tų ēm*; *Ugniū sulākstai namōn*; *Suveidē* (=susirinkdavo) *kas vākaras*; *Rugiūs sūstaciam* (=sustatome); *Sustūrīte* (=nutilkite), *kų klēgat* (=kalbate); *Susisāgdai* || *sussāgdai sāvū adiēždu* 'Susisagstyk savo drabužius'; *Sūzgriebē* (=susi-
siprato), *cik per vėlai*.

Atskirais atvejais tarmės *su-* vartojamas lk. *per-* ir kitomis reikšmėmis, pvz.: *Sumīrko* (=permirko, peršlapo) *undeniñ ir asiřgo* (=susirgo). *Sudūrē* (=persmelkē) *jų, kas ce jř*; *Susriñks* (=bus, išeis) *dū viōrstai* (=varstai).

Greta šio priešdėlio čia kartais pasitaiko ir priešdėlis *sa-* (*sas-* ~ *sasi-*), pvz.: *Nesascikdiaū* (=nesusitikau) *tókio, kad mañ veizēt* (=ieškotų); *Anas visa sasrašīnėjo* (=užsirašinėjo), *kų aš prōvijau* (=pasakojau).

Buvusioje Gardino gubernijoje randamą priešdėlį *sa-* dėl daugybės čia esamų slavizmų J. Endzelynas buvo linkęs laikyti atsiradusiu iš *su-* dėl slavų *ca-* (< *co*) įtakos³¹. Kad Gervėčių *sa-* taip pat galėtų būti atsiradęs dėl slavų įtakos, paremia

²⁹ Plg. J. Senkus, Kai kurie Lazūnų tarmės ypatumai, – Lietuvos TSR Mokslių akademijos darbai, A, Serija 1, p. 191.

³⁰ J. Endzelins, Darbu izlase, I, p. 470.

³¹ Ten pat, p. 496.

čia greta vartojami baltarusių veiksmažodžiai su šiuo priešdėliu (састракаецца, саскочыць, саставіцца).

Leidžiamosios nuosakos formoje vartojamas priešdėlis *te-* (*tes-* || *tez-* || *tesi-*), pvz.: *teprāšai*, *tebūi* 'tegu būna', *teváikščioj* 'tevaikščioja'; *tesmoko* 'tesimoko'.

Е. И. ГРИНАВЯЦКЕНЕ

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛА ГЕРВЯТСКОГО ГОВОРА

Резюме

В статье освещаются контаминационные реликты атематических глаголов, а также форма, функция, образование и отчасти происхождение возвратных и приставочных глаголов изолированного Гervятского говора литовского языка, находящегося на территории Белорусской ССР (Гродненская обл., Островецкий р-н). Говор данного населенного пункта, составляющегося из местечка Гervят и 12 его окружающих литовских деревень, до сих пор основательно никем не исследовался, хотя его диалектные материалы собираются начиная с конца XIX века и публикуются, а также используются в отдельных языковедческих трудах.

На основе богатого диалектного материала, хранящегося в картотеке „Атласа литовского языка“ (Институт литовского языка и литературы АН ЛССР), в статье устанавливаются закономерности употребления отдельных глагольных форм; эти формы прежде всего сравниваются с соответствующими особенностями белорусского языка, употребляемого здесь в качестве второго, но доминирующего официального языка, а также с восточноаукштайтскими говорами литовского языка, иногда с латышским и древнепрусским языками. Установленные закономерности иллюстрируются многочисленными примерами, собранными из уст населения самим автором и другими лицами, часть которых является выходцами из данной местности. В некоторых случаях подтверждаются, а иногда уточняются и поправляются уже имеющиеся гипотезы, объяснения и толкования отдельных языковых явлений.

В статье приводятся и некоторые новые, до сих пор языковедами не использованные и не опубликованные, особенности глагола этого говора, дается их толкование и оценка. Приведенная характеристика некоторых особенностей глагола Гervятского говора, по всей вероятности, послужит дальнейшему исследованию глагольной системы восточных говоров литовского языка.